
ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXII

**СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ
И УМЕТНОСТИ
VI**

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ–МАНАСИЈА, 22–24. АВГУСТ 2014

Редакција

*др Злајка Бојовић (Београд, Србија), мр Павле Драгичевић
(Бања Лука, Република Српска), др Јекаћерина Јакушкина
(Москва, Русија), др Гордана Јовановић (Београд, Србија),
др Радослава Сїанкова (Софија, Бугарска), др Рада Сїијовић
(Београд, Србија), др Јелица Сїојановић (Никишић, Црна
Гора), др Љиљана Сїошић (Београд, Србија) и др Волфганг
Шїајнингер (Грац, Аустрија)*

Главни уредник
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
2015

О ПРЕВОДУ ЖИТИЈА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА НА САВРЕМЕНИ ТУРСКИ ЈЕЗИК*

У раду се обрађује питање превода *Житија деспота Стефана Лазаревића* на савремени турски језик. Посебно је скренута пажња на проблеме тзв. непреводивости, јер превођење оваквог дела поставља разна питања која су од суштинског значаја за разумевање српске и турске културе у оквиру културног превођења, нпр., како тумачити другу културу, како разумети историјску реалност, како на објективан начин разумети оно што нам се чини непознато, страном и сл.

Кључне речи: деспот Стефан Лазаревић, житије, превођење, турски језик, лингвистичка и културна непреводивост.

Циљ овога рада је да се укаже на тешкоће превођења текстова који у почетном језику припадају једној епоси, а у циљноме другој. У овоме случају *Житије деспота Стефана Лазаревића* припада старом српском књижевном језику, српскословенском, а његов превод савременом турском језику. Превод је морао бити савремен, бар из једнога разлога, а тај разлог је што је турски језик лишен архаичне лексике махом арапског и персијског порекла, будући да је замена лексичког слоја из ова два језика била један од важних задатака Ататурковог језичког пуризма у оквиру спровођења језичке реформе.¹ И у овоме тешком задатку аутор је за поједине лексеме и изразе који у српском језику припадају старом књижевном језику нашао добра решења, која ћемо овом приликом прокоментарисати.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка исцрајивања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ О Ататурковом језичком пуризму и историјату рада Турског лингвистичког друштва в. Н. Тап, *Kuruluşunun 70. Yıl Dönümünde Türk Dil Kurumu*, Ankara, 2001, str. 1–18.

Преводом *Жиџија десџоџа Сџефана Лазаревића* турски бугариста, слависта Хусејин Мевсим, професор на Групи за бугарски језик и књижевност Факултета за језик, историју и географију Универзитета у Анкари, дао је турској славистици, историографији и широј научној јавности драгоцен дар, упуштајући се у коштац са до сада на турски језик непреведеном књижевном врстом, житијем. Преводачки подухват је био веома сложен и приметан и заслужује признање. Хусејин Мевсим је превео дело са српскословенског на савремени турски језик према Цавтатском или Богишићевом препису, који су користили и бугарски научници Кујо Кујев и Георги Петков, радећи на своме издању Сабраних дела Константина Костенечког,² а у оквиру којих су своје место нашли и преписи обеју српских редакција *Жиџија*, као и све оно што је Константин Филозоф написао. Приликом превођења, Хусејин Мевсим је консултовао превод Ане Марије Тотоманове на савремени бугарски језик из 1993. године,³ као и поједине делове *Жиџија* које је превела Ангелина Минчева на савремени бугарски језик. Преводац у уводном делу истиче да је до сада *Жиџије* у целини, поред српског и бугарског, преведено и на дански језик 1975. године,⁴ док је фрагментарно преведено на немачки језик 1956. године.⁵ *Жиџије* су на савремени српски језик превели Лазар Мирковић⁶ и Гордана Јовановић.⁷ Домаћи медијевисти користе као незаобилазан извор *Жиџије десџоџа Сџефана* за проучавање историје позног средњег века, како у старијој историографији, тако и у изворима новијег датума. Објављивањем превода *Жиџија* на савремени турски језик турски историчари добијају важан извор за проучавање овога периода, будући да Константин Филозоф нашироко пише о Ангорској бици, њеним последицама, улози деспота Стефана Лазаревића у бици, Тимуровом животу, односу деспота Стефана и Бајазита након Косовске битке, о Косовској бици, о односу Мусе Челебије и деспота Стефана, Бајазитовом походу против влашког војводе Мирче Старијег, затим о борби Бајазитових синова за власт и сл. Након објављивања на турски језик, овај превод наводи се

² К. Куев, Г. Петков, *Събрани съчинени на Константин Костенечки*, Изследване и текст, Софија, 1986.

³ Konstantin Kostenečki, *Săcinenija. Skazanie za bukvite. Žitije na Stefan Lazarević*, A. Totomanova, Sofija, 1993.

⁴ Konstantin fra Kosteneć, *Den serbiske Despot Stefan Lazarevićs liv og levned*, Oversættelse og kommentar af G. Svane, Munksgaard, 1975.

⁵ *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarević von Konstantin dem Philosophen*, Im Auszug herausgegeben und übersetzt von M. Braun, Wiesbaden, 1956.

⁶ *Жиџије Сџефана Лазаревића*, превод Л. Мирковић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 11, Београд, 1989.

⁷ Константин Филозоф, *Живот Сџефана Лазаревића, десџоџа српскога*, превод и напомене Г. Јовановић, Београд, 2009.

као незаобилазан извор у радовима који се баве овим периодом турске историје.⁸

Књига која носи наслов *Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid`in Emrinde Bir Sırp Despotu* (= Сџефан Лазаревић, српски десџоџи њод влаићу Бајазида Муњевићџог)⁹ садржи Увод; Истраживања и студије о *Жиџију Сџефана Лазаревића*; Превод *Жиџија Сџефана Лазаревића*; Напомене; Изворе; Речник личних имена и топонима који се помињу у *Жиџију Сџефана Лазаревића* и Индекс. Ово иначе представља друго издање превода *Жиџија Сџефана Лазаревића* на савремени турски језик. Прво издање превода Хусејина Мевсима објављено је 2007. године под називом *15. Yüzyıl Bulgar Yazarı Konstantin Kosteneçki'nin Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü Başlıklı Yapıtı* (= Дело њод називом *Жиџије Сџефана Лазаревића бугарског џисца из 15. века Констџаниџина Косџенечког*).¹⁰

Превођење *Жиџија десџоџа Сџефана Лазаревића* на савремени турски језик представља тежак задатак због изузетно тешког и нејасног језика, карактеристичног за византијску хагиографску књижевност 14. века.

Жиџије је написано тешким језиком, карактеришу га синтаксички компликоване реченице. Такође, лексику одликују често необична значења. Све то ставља преводиоца пред изузетно тежак задатак. У уводном тексту преводилац упућује читаоца у житије, као у једну од прозних врста старе бугарске књижевности, и наводи да је као преводни еквивалент за житије изабрао *azizin yaşamöyküsü* – биографија свеца. У приказима превода на турски језик наводи се да је аутор превео *Жиџије* са бугарскословенског језика, иако је Константин Филозоф писао на српскословенском.¹¹ С друге стране, мора се узети у обзир чињеница да

⁸ F. M. Emecen, *İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid*, Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies XLIII, 2014, str. 67–92; İ. Türkmen, *Osmanlı Devleti'nin Emrinde bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6/28, 2013, str. 451–458; H. Mevsim, *Eski Bulgar Yazarı Konstantin Kosteneçki ve İlk Slav Grameri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 48/2, Ankara, 2008, str. 1–16.

⁹ Konstantin Kosteneçki, *Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid`in Emrinde Bir Sırp Despotu*, Çeviren ve Hazırlayan Hüseyin Mevsim, Ankara, 2008.

¹⁰ О првом издању превода *Жиџија* в. М. Теодосијевић, Dr. Hüseyin Mevsim, *15. Yüzyıl Bulgar Yazarı Konstantin Kosteneçki'nin Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü Başlıklı Yapıtı*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXIV/1–4, Београд, 2009, стр. 261–266. Сам текст превода *Жиџија* исти је и у првом и у другом издању, која се разликују само по насловима и уводним текстовима, који су опширнији у првом издању превода.

¹¹ B. M. Sait Sütçü, *Konstantin Kosteneçki, Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid`in Emrinde Bir Sırp Despotu*, 118 sayfa, Çeviren: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, Ekim 2008, 1. Basım, İstanbul, Tarih Okulu VII, 2010, str. 203–208.

је аутор пореклом Бугарин и да се тек детаљном језичком анализом може утврдити у којој је мери на његово писање утицао и бугарски језик и бугарскословенски.¹² У самом наслову, као и у тексту превода, Мевсим користи реч *despot* (деспот, стр. 71, 72), али оправдано уместо ње користи и реч *hükümdar* (владар): *Anısı canlı, Şanlı ve Dindar Hükümdar Stefan'ın Yaşamöyküsü: Житије и подвизи увек спомињаног, славног, благочастивога господина деспота Стефана*. Сматрамо исправним овакав поступак, с обзиром на то да у турском језику реч *desiöü* (тур. *despot*¹) најпре означава онога који управља неком државом ослањајући се на силу и притисак, односно тиранина. Као друга, хомонимна одредница, наведен је *desiöü* (тур. *despot*²) као религиозни термин којим се именује владика.¹³ С друге стране, поменути *Речник турског језика (Türkçe Sözlük)*, као најпотпунији речник савременог турског језика, који од 1945. године издаје Турско лингвистичко друштво, не бележи значење титуле владара у средњовековној српској држави после 1402. године, односно владара у неким грчким државама основаним после 1204. године. Корпус савременог турског језика бележи изванредан број лексема из сфере православне духовности, које углавном потичу из грчког језика, као што је то случај са лексемом *desiöü*, док су остале лексеме пореклом из јерменског, персијског или арапског језика.¹⁴

У турским историјским изворима уз Стефана Лазаревића наводи се готово увек титула *desiöü*,¹⁵ али неретко историчари имају потребу

¹² Г. Јовановић, *Проблеми превођења Житија десиоиа Стефана Лазаревића на савремени српски језик*, Деспот Стефан и његова Манасија, Дани српског духовног преображења XV, Деспотовац, 2008, стр. 78.

¹³ *Türkçe Sözlük*, Ankara, ¹¹2010. Ове две лексеме представљене су као хомоними у речнику: **despot, -tu¹ fr. I. im. a.** onaj koji upravlja nekom državom oslanjajući se na silu i pritisak, tiranin, despot. **b. fig.** tiranin, despot nasilnik. **II. prid.** despotski, tiranski, nasilnički; **despot, -tu² im. grč. relig.** vladika. Код прве лексеме наведена је нетачна француска етимологија, а код друге грчка етимологија (превод преузет из М. Ђинђић, *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Ankara, 2014). Овакав поступак је оправдан, с обзиром на чињеницу да у турском језику реч *desiöü* не припада општем лексичком фонду, као и на то да је она за означавање наведених појмова позајмљена из различитих језика у различито време, уп. А. Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 1, А–Е, Istanbul–Viyana, 2002. С друге стране, у нашим речницима реч *desiöü* се даје под једном одредницом, с обзиром на то да је реч о истој, грчкој етимологији, уп. Р. Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb, 1971. У српском језику друго значење 'самодржац, аутократа' развило се метафорично из првога, основнога значења, које представља титулу владара, коју је носио и Стефан Лазаревић, в. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, IV, САНУ, Београд, 1966.

¹⁴ Уп. Н. Вуловић, М. Бинђић, *О лексици из сфере православне духовности у савременом турском језику*, у: Српска теологија данас, 3, Институт за теолошка истраживања ПБФ, Београд, 2012, стр. 734–739.

¹⁵ О односу Бајазита према деспоту Стефану Лазаревићу у турским изворима в. İ. Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, str. 178; F. M. Emecen, *İhtirasın Gölgesinde*

да објасне њено значење и порекло с обзиром на њен специфичан културни контекст и непотпуну лексичку еквивалентност.¹⁶ Дакле, преводилац се употребом и речи *hükümdar* за *деспоиџа* ограђује од недовољно прецизног културног трансфера, с обзиром на то да у турској култури, као циљној, реалија *деспоиџ* најчешће има другачију конотацију.

О сложености оваквог преводилачког подухвата говоре овакве и бројне друге тешкоће са којима се сусретао преводилац, а које се односе на проблеме тзв. непреводивости. Овде се може говорити и о лингвистичкој и о културној непреводивости, које је издвојио теоретичар превођења Кетфорд.¹⁷ Када је у питању лингвистичка непреводивост, српски и турски језик су у великој мери удаљени да би током превода могли да се прате приближни обрасци организације реченице у односу на делове и ред речи, тако да реченице испадају готово непреводиве. Поређењем са преводом Г. Јовановић,¹⁸ покушали смо да стекнемо увид у преводилачка решења до којих је дошао Х. Мевсим. На појединим местима је очигледно да је преводилац дао другачија решења, да је другачије схватио.

Примера ради, навешћемо поређење превода Г. Јовановић и Х. Мевсима 8. главе и једног дела 52. и 57. главе *Житија*:

„И још (једна) од 36 река знаменитих у васељени је Сава; она је овде као нека ограда, рачва се (у два крака) и сједињује се на најлепшем месту, где Фисон /Дунав/ са три рукавца улази и има два острва, где се сазда Бели град /Београд/, о чему ће касније бити речи“ (Г. Јовановић).

„Otuz altı ünlü nehirden adı Sava olan, Sırbistanda iki koldan su toplar, güzel bir yerde üçe ayrılarak Pisona katılır ve parıltılı Belgrat'ın kurulduğu iki adası vardır“ (Х. Мевсим).

Превод на српски са турског:

„Сава, која је једна од тридесет и шест познатих река, напаја се водом од две притоке у Србији, на лепом месту одваја се на три дела и улива у Писон, те формира два острва, где је основан сјајни Београд“ (М. Ђинђић).

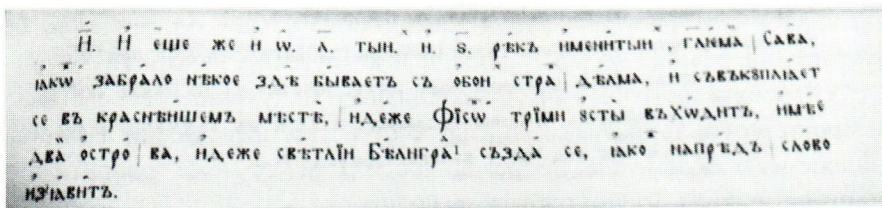
Bir Sultan: Yıldırım Bayezid, Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies XLIII, 2014, str. 82.

¹⁶ Уп. İ. Türkmen, *Osmanlı Devleti'nin Emrinde bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/28, 2013, str. 453; P. Grierson i dr., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whitte more Collection*, Dumbarton Oaks, 1993, str. 178.

¹⁷ J. C. Catford, *A Linguistic Theory of Translation*, London, 1965.

¹⁸ Константин Филозоф, *Живот Стефана Лазаревића, деспоиџа српскога*, превод и напомене Г. Јовановић, Београд, 2009.

С обзиром на то да се српски и турски превод у великој мери разликују, извршили смо поређење и са 8. главом Богишићевог преписа:

Закључили смо на том узорку да се преводилац није најбоље снашао, јер се, нпр., у овој глави не помиње реч Србија, потом недостаје део реченице: „она је овде као нека ограда“. На крају, смисао реченице је нарушен тиме што се каже да се Сава рачва у три рукавца, а суштина превода је да се Сава рачва у два крака и спаја се на месту где Дунав улази са три рукавца и има два острва.¹⁹

„Пошто нађе најприкладније и најбоље место где би дом (тај) требало да буде, помоли се, прихвати се посла и постави темељ у име Свете Тројице, сведржавног божанства“ (Г. Јовановић).

„Kilise, en uygun ve en iyi yeri bulduktan sonra, ayin düzenlenmesini buyurdu ve işe girişerek Teslis adına yapılan tapınağın temeli yükselmeye başladı“ (Х. Мевсим).

Превод на српски са турског:

„Након што нађе најприкладније и најбоље место (за) цркву, заповеди да се служи литургија и, лативши се посла, поче да диже темељ Храма посвећеног Светој Тројици“ (М. Ђинђић).

Навешћемо још један пример:

„А они (достојанственици из тих земаља), сматрајући то као сигурно, сви дођоше к њему и ускоро све западне земље одузе брату своме“ (Г. Јовановић).

„Bunlara inanan herkes yanına toplandı. Kardeşinin, bütün batı topraklarını kısa zamanda elde etti“ (Х. Мевсим).

Превод на српски са турског:

„Окупише се код њега сви који су веровали у то. Убрзо задоби све братовљеве западне земље“ (М. Ђинђић).

¹⁹ Најсрдачније се захваљујем проф. др Г. Јовановић, која ми је свесрдно помогла приликом испоређивања превода са Богишићевим преписом *Житија*.

Преводилац је неретко прибегавао и скраћивању текста, као нпр. у деловима где се Константин Костенечки позива на Свето писмо у ткању приче о Деспотовом животу. У првом, уводном делу, од укупно тринаест бројчано обележених глава, преводилац није превео шест глава (1, 3, 6, 7, 9, 10), у којима Константин Филозоф наводи углавном препричане цитате из Светог писма, пренесећи њихов тачан смисао. У угластим заградама преводилац препричава о чему се говори у свакој од тих глава.

С друге стране, преводилац се потрудио да нађе решења за лексику са доминантном културном компонентом, како би на што бољи начин била репрезентована у циљној култури. Навешћемо неке од издвојених примера.

За *велможу* даје еквивалент *önder*, 'вођа, лидер'; за *равноајо-стїолни* наводи *azizlere eşit*, 'раван светима'; за *архиђакона* наводи *baş diyakoz*, 'старији ђакон'. Придеве *благочасїиви* и *благоверна* преводи придевом *dindar*, 'побожан, верујући'; *благоразуман* преводи придевом *akıllıca*, 'разуман, разборит'.

Превод који на српском гласи *досїојна (сваке) славе, їре-мудра маїи /Милица/* (стр. 34) у турском преводу гласи: *Pek şanlı ve bilge annesi Militsa* (стр. 53): Веома узвишена и мајка мудрости Милица. Затим, нпр., *Усїење Пречисїе Богородице* преводи са *Azize Meryem Ana'nın Ölümü* (стр. 72), што би у преводу на српски значило *Богородичина смрї*.²⁰ Синтагму *земља свога оїачасїива* (стр. 56) преводи са *temleketi* (стр. 68), односно са *своја земља*.

Поједина преводилачка решења у српскоме преводу привлаче и пажњу историчара. Тако Андрија Веселиновић сматра да *внуїренејшиј чин* може да представља и дворски савет, у чему се разлика са преводилачким решењем Л. Мирковића и Г. Јовановић, који га преводу на савремени српски језик само као *їтелохраниїељ*.²¹ У турском преводу за овај дворски чин наведен је израз *ruhun koruculuđı*, чији би буквалан превод био *зашїїїїнишиїво душе*, које би могло да буде одговарајући еквивалент *їтелохраниїељу*. У српском преводу Г. Јовановић ова реченица гласи:

„Одмах је, такорећи од почетка, засадио свој прекрасни врт: једне (постави) да управљају пословима, друге да му буду телохранитељи, што је био најповерљивији (унутрашњи) чин.“

Турски превод Х. Мевсима гласи:

²⁰ У турском језику користи се синтагма *Azize Meryem'in göğе kabulü*, која представља синонимски низ еквивалентних лексема *Усїењу Богородице*.

²¹ А. Веселиновић, *Држава срїпских десїоїа*, Београд, ²2006 (¹1995), стр. 244.

„Bir sözle, muhteşem bahçesini baştan sona düzenledi, birileri maddi şeylerin, başkaları ruhun koruyuculuğunu yapıyordu.“

Наш превод са турског на српски језик би гласио:

„Једном речју, величанствени врт је потпуно средио, једни су бринули о материјалним, а други о душевним стварима.“

Даље, у овом делу, који се односи на уређење Деспотове државе, у турском преводу аутор изоставља део који говори о другом и трећем чину, наводећи у угластој загради да аутор укратко говори о устројству државе Стефана Лазаревића.

Синтагма *внућренејшиј чин* представља један од примера који показују да веза између субјекта и његовог лингвистичког израза не може бити адекватно замењена у преводу услед поседовања културне ограничености, али и контекстуалног значења, које је непреводиво чак и описним изразом.

Као што се може видети из наведених примера, превођење поставља разна питања која су од суштинског значаја за разумевање двеју култура у оквиру културног превођења, нпр., како тумачити другу културу, како разумети историјску реалност, како на објективан начин разумети оно што нам се чини непознато, страно и сл. Овде је преводилац при процедури културног преноса приступио неизбежном контекстуалном превођењу дајући смисао лингвистичким фрагментима изворне културе, тако што се они покушавају уклопити у контекст циљне турске културе. Само занимање преводиоца за *Жићшије десјоџа Стефана Лазаревића* може се довести у везу с националним везама са српском културом.

Да сведемо, с обзиром на значај дела како за културу из које долази, тако и за турску културу, као и сву сложеност и тежину преводилачког подухвата, пред нама се налази превод који заслужује сваку похвалу и отвара пут новим преводилачким подухватима који представљају мост између српске и турске културе.

Marija S. Dindić

ON THE TRANSLATION OF HAGIOGRAPHY OF DESPOT STEFAN
LAZAREVIC TO THE COTEMPORARY TURKISH LANGUAGE

S u m m a r y

The paper focuses on the translation to the cotemporary Turkish language of the book *Hagiography of Despot Stefan Lazarevic*, written by Constantine the Philosopher. The central point is the problem of untranslatability, because of the fact that the translation of such work opens up a variety of issues which are of the fundamental importance for comprehending Serbian and Turkish culture in the frame of cultural translation, such as, the ways of interpreting other culture, understanding reality, objective ways of understanding what seems to be unknown, unfamiliar, belonging to another culture, etc.